

Guillermo Quintás

UNA HISTÒRIA QUE AFAVOREIX EL RETROBAMENT AMB LA TASCA D'EDITOR

Historia de la edición en España, 1939-1975

Jesús A. Martínez Martín (dir.)

1000 pp., 2015, Madrid, Marcial Pons

Hi ha docents universitaris que reconeixen i salden els deutes que han contret amb el sector de l'edició. Són docents que, a diferència d'altres que pateixen una mala assimilació de l'estat de coses sorgit de la digitalització, mai no han pensat a prescindir de l'editor perquè no han equiparat un editor amb l'organitzador d'una base de dades ni l'activitat editorial amb la de l'informàtic que dissemina la base i afaforeix la seua consulta en línia. Són professors que són capaços d'apreciar en tots els seus extrems el valor socialitzador del llibre i la cultura impresa. En definitiva, docents que són lectors i que tenen una altra mirada, la que cal mantenir per a la cultura impresa, ja que reconeixen en l'editor «no sols un intermediari, tècnic o gestor, sinó un creador de sentit». Ens trobem davant d'aquests universitaris quan revisem la *Historia de la edición en España, 1939-1975*, dirigida per Jesús A. Martínez Martín i publicada per Marcial Pons, que fa gala una vegada més de l'atenció i la cura que han caracteritzat el seu quefer.

Una mirada a l'índex ja posa en relleu que l'obra no és el resultat d'un atropellat repartiment de temes entre col·legues més o menys pròxims. Tot al contrari: aquest estudi compta amb el suport del grup d'investigació que ha convertit en objecte de recerca la història de la cultura impresa a Espanya i els resultats del qual trasllada a aquesta obra que, entre altres valors, té el de ser una veritable obra de referència pel que fa a l'atenció prestada a fonts de diversa naturalesa: administratives, fiscals, registrals, estadístiques, normatives, bibliogràfiques i hemerogràfiques. Aquesta propietat justifica ja per ella mateixa que aquesta història siga d'obligada presència en les biblioteques universitàries i dels departaments d'història contemporània, així com de les facultats de periodisme, de comunicació i de sociologia.

Si hem advertit que aquest tractat no agrupa una sèrie de capítols i d'autors, és perquè volem destacar la seua forma de desenvolupament: selecciona unes línies de reflexió que poden ser tractades bé com el centre que defineix un capítol, bé com un moment de la perifèria d'un capítol. Així, un capítol pot tenir el seu centre en l'estudi de l'INLE (Instituto Nacional del Libro Español), l'autarquia editorial, el Servicio Nacional de Lectura, el llibre científic o el llibre d'assaig. Ara bé, aquest centre irradia una certa llum sobre el que és tema perifèric, com ara l'edició oficial, i permet que el lector es vaja construint la seua configuració dels diferents temes en cada capítol. Així, quan es revisen institucions com l'INLE, creat el 23 de maig de 1939 amb la finalitat d'assignar un propòsit polític i cultural al llibre, que només «hauria d'arribar on fes falta», o quan s'informa sobre la lectura pública o les biblioteques, sempre hi ha una constant: associar tals preocupacions a la política de control de la producció editorial i la vigilància administrativa sobre editorials, llibreries, distribuïdores o importadors. Aquesta tasca no podia ser desplegada en la societat sense generar textos. I, per això, s'organitzà i regulà «una ingent producció institucional [...] que fomentà la producció estatal en detriment de les iniciatives editorials privades», mitjançant pràctiques molt diverses que van des del control de la quota (*cupò*) de paper fins a la repressió i el tancament directe del projecte o la programació editorial. Una producció institucional que passa a ser coneguda com a *edició oficial* i que és desplegada per ajuntaments, diputacions, ministeris, universitats, facultats, etc. L'edició de totes aquestes entitats havia de respondre «a un pla mínim de selecció i decor que oferesca garanties polítiques i espirituals imprescindibles». Tots els textos apunten en una mateixa direcció: afavorir «la sistemàtica ordenació de la cultura espanyola», tal com havia estat pensada pel franquisme i la Falange. Tants esforços només aconseguiren «una enganyosa hegemonia», en la qual col·laborà de manera destacada el control falangista, que passaria a ser substituït «pel poder eclesiàstic en educació, pensament i moral social». Hem de reconèixer, com hem indicat, que l'edició oficial es quedà sense espai i sense definició. Per això, centres editorials que, com l'Instituto de Estudios Políticos, mantingueren una dignitat que distava de ser compartida per altres editorials, fins i tot pels secretariats de publicacions de les facultats i universitats, van recórrer a la reedició de textos per a cobrir el desconcert i la decadència generats en ser conscients de la manca d'hegemonia per a liderar el moviment editorial.

L'obra permet apreciar els valors que justificaren la manera de procedir d'editors significats en determinats moments clau, com ara la Transició (capítol XII), quan l'objecte de l'activitat era «el negoci editorial en totes les seues manifestacions, però

supeditat a un principi: l'impuls de la cultura i de la llibertat de pensament i expressió, sense vincular-se amb la militància política». Els qui no van conèixer aquells moments i avui repensen la seua vinculació amb l'activitat editorial sempre hauran de sentir-se captivats per les persones de les quals se'ns parla en aquest tractat, que van ser capaces de superar qualsevol dificultat mitjançant l'acord i l'aliança i que arribaren a plasmar per a anys una forma de comunicació especialment productiva per a la nostra societat, que estava necessitada «del sentit crític i de l'agitació cultural mitjançant la socialització del llibre de masses». L'obra mostra com es va materialitzar aquesta socialització i com sobre l'activitat dels editors s'articulà la política de comunicació necessària per a accedir a la democràcia i consolidar-la. El fet de mostrar aquesta articulació justifica aquesta obra, ja que si alguna cosa necessitem en la nostra societat i en aquests dies és una política de la comunicació que articule la societat i dissolga el conflicte.¹

La forma en què està organitzat l'estudi aconsegueix que cada un dels capítols «cobre el seu sentit en funció dels altres capítols» i del tema que dóna títol a la publicació. El lector no arribarà a tenir la sensació d'estar davant d'una suma atropellada d'escrits que no fan justícia a un títol suggeridor, pensat per a vendre.² Tot el contrari: se sabrà en tot moment davant *l'anàlisi integrada de la cultura impresa*, perquè els diferents capítols mantenen «una vinculació temàtica» (marcada pel títol) i «metodològica» (ajustada per la tasca de l'historiador) que «permeten penetrar la veritable naturalesa del Règim que asserví el país durant quasi quatre dècades». El veritable abast d'aquesta història es posa en relleu en projectar-se sistemàticament el fet següent: «El llibre és més que una associació material, tangible, reconoscible i específica, amb diferents formats que contenen textos. Suposa una pràctica cultural i social la construcció de sentit de la qual està en estreta vinculació amb els lectors i les condicions socials que el fan possible en un temps històric determinat.» A l'anàlisi d'aquesta pràctica cultural serveix l'organització de la

¹ Capítols com el XXVII i XXVIII estan plens de dades relatives a les edicions científiques o d'assaig i ciències socials, que han estat especialment rellevants per a comprendre les diferents etapes del règim franquista. De la duresa de les relacions, en dóna idea l'afirmació de Josep Maria Castellet en descriure les relacions amb la censura: «La sensació d'indignitat era absoluta»

² Aquesta pràctica és cada vegada més freqüent i no sols en les edicions espanyoles. Una pràctica que pot oferir bons resultats per a «traure» treballs acadèmics, per bé que cada vegada s'evidencia més que el títol d'una obra col·lectiva pot ser només una felicitat idea per a promocionar-se, ja que de vegades el títol només fa justícia a algun treball d'aquest col·lectiu i una part important del volum s'hauria pogut publicar amb qualsevol altre títol. N'hi ha prou amb denunciar-ne la pràctica editorial, sense entrar en la denúncia de casos i títols concrets

complexa xarxa traçada pels trenta-dos capítols que s'estructuren en tres parts. La primera d'elles atén la política del llibre i les relacions mantingudes entre l'Estat i l'edició; les seues pàgines mostren, per descomptat, com s'articularen «censura» i «poder discrecional». La segona part recupera els temes propis de l'economia de l'edició i, per tant, ens dóna a conèixer qui i com editaren i distribuïren llibres i periòdics. Finalment, la tercera part aborda els continguts i mostra què s'edità. Sobre el contingut de cada capítol s'articula la lectura de les dades que poden reaparèixer en les diferents parts; així, un tema, com ara la censura, la transició, el control o l'edició oficial, pot reaparèixer des de l'òptica pròpia de cada una de les parts.

Ara bé, si algun efecte produeix aquesta articulació al llarg de mil pàgines és la de donar compte d'una història que a aquest lector li resultà en alguns moments molt seua, molt nostra, sabuda en part, fins i tot feta en part per ell, per nosaltres. Molts lectors d'aquesta obra tindran en algun moment aquesta mateixa sensació, perquè van ser lectors de les mateixes col·leccions, es mantingueren atents a l'existència de novetats i seguiren l'extensió del debat en els cercles socials i universitaris. Així, doncs, es comprendrà que em resulte incompreensible l'anàlisi dels qui, a l'altura dels nostres dies, han pretès donar compte de les polítiques culturals a Espanya durant «els últims trenta anys» sense prestar una atenció monogràfica a la cultura impresa,³ en la qual, per cert, no ha estat molt brillant ni molt àgil l'edició de titularitat pública que perllonga en el temps l'edició oficial sorgida a l'empara de l'INLE. Si reclame com a deguda l'atenció a la cultura impresa és perquè «els grups editorials que haurien de dominar el nostre panorama editorial i el de la comunicació no foren [ni són] experiències aïllades» o que discorregueren en paral·lel. L'obra que comentem mostra, adoptant diversos punts de vista, que, associada a la cultura impresa, hi ha una teoria i pràctica de la informació que, per al període 1939-1975, va ser la pròpia del franquisme; des d'ella i contra ella opera l'editor per a generar la política informativa que necessita la nova i democràtica societat.

Molts són els ensenyaments que pot obtenir un possible lector d'aquesta història que aspire a exercir d'editor, com, per exemple, que una editorial no es justifica socialment per un parell d'èxits, com no se salva Editora Nacional per haver donat a llum un treball de Xavier Zubiri (*Naturaleza, Historia, Dios*), Laín Entralgo (*Me-*

³ Em referesc, per exemple, a J. RIUS-ULLDEMOLINS i J. A. RUBIO AROSTEGUI (eds.), *Treinta años de políticas culturales en España*, València, PUV, 2016. Sorpren la funció reservada a la cultura impresa en aquest estudi elaborat per docents universitaris que, en conseqüència, han mantingut edicions en totes les seues universitats; més encara, publiquen la seua anàlisi amb el peu d'una editorial universitària

dicina e historia) o Manuel Machado (*Poesía: Obra completa*), ni el CSIC per haver publicat textos de Manuel Sacristán, Emilio Lledó o José Luis Pinillos, atès que, en nom de l'edició oficial, es va dur a terme «un procés depurador que va ser cruent i arbitrari». El text que recensionem ens ensenya que un editor serveix una teoria i pràctica de la informació que, en la mesura en què quedà plasmada en Editora Nacional, anà canviant tal com ho anà fent el règim: «des de l'adoctrinament en un sistema autàrquic de control estatal, consignes oficials i censura, cap a un model empresarial més funcional i operatiu, amb resultats dispars i no sempre satisfactoris». Aquesta història, reconstruïda en diversos llocs de l'obra (el capítol XXVIII, per exemple, se centra en l'evolució d'Editora Nacional, Publicaciones Españolas, Instituto de Estudios Políticos i fins i tot el Consejo Superior de Investigaciones Científicas) pot aproximar-se al lector fins al punt que el porte, com m'ha portat a mi, a modificar el meu judici sobre la cancel·lació d'Editora Nacional, duta a terme pel ministre Javier Solana; una cancel·lació que vaig acceptar de mal grat en aquells dies de 1980, perquè estava assaborint una de les meues primeres publicacions, i ja s'havia perdut el ressò de les paraules d'Umbral: «Editora Nacional és una cosa que [...] ha servit majorment per a editar els escriptors que no trobaven editor.» Semblava succeir tot el contrari: els textos dels clàssics editats per Editora Nacional arribaven a les taules de les biblioteques personals després d'haver estat curats i preparats pels professors universitaris del moment, que, per cert, no participaven de cap manera dels objectius dissenyats per a les publicacions oficials per l'Institut d'Espanya, alimentades folgadamente per multitud d'institucions perquè contribuïssen a «esborrar tota empremta de les condicions històriques de partida del Règim».

I el coneixement de múltiples dades que estan integrades en aquesta història també obre un altre espai de reflexió: l'ocupat per les editorials i publicacions oficials, les servituds de les quals foren tan grans com foren i continuen sent els seus privilegis; de fet, en algun moment he defensat que «la vigent atomització [de les editorials] suposa en ella mateixa un balafiament».⁴ Excel·lent moment per a qüestionar-nos les servituds i els privilegis que indueixen avui a mantenir sobre elles i entre elles un llenguatge triomfalista.⁵ La presa de contacte amb alguna de les cir-

⁴ Guillermo QUINTÁS, «Sobre la edición universitaria», *Los entornos de la edición*, València, JPM, 2014, p. 143

⁵ Aquest és l'esperit que inspira en certa manera un titular: «Un sello para la historia». En veritat, és de lloar el propòsit formulat amb les paraules següents: «[...] ser espejo de cómo hacer las cosas para que salgan bien. Y los editores universitarios habremos demostrado una vez más, con determinación, que queremos estar en la primera fila de los nuevos tiempos»

cumstàncies de què ens donen compte capítols com el III («La modernització de la censura: La llei de 1966 i la seua aplicació»), el IX («Les publicacions oficials: Editora Nacional»), el XXVII (L'edició acadèmica: Les edicions científiques i el llibre tècnic») i el XXVIII («L'assaig i els llibres en Ciències Socials») inviten a una anàlisi de la situació present d'aquestes edicions i, alhora, a l'abandonament d'una falsa polèmica, o d'una polèmica que simplifica i desfigura l'activitat de l'editor: una indústria editorial puixant no pot practicar una escissió de les edicions entre l'edició comercial en cerca de la rendibilitat i l'edició intel·lectual al servei de la crítica i la democràcia. Aquesta distinció ha sofert diverses transformacions, però només una idea ha guanyat cos: l'editor que dota de fonaments fermes i estables la seua editorial podrà mantenir un veritable servei a la cultura del seu país i programar de conformitat amb les necessitats que entén pròpies de la seua societat i cultura; qui no aconsegueca aquest objectiu sempre dependrà de favors del poder, siga administratiu o dels diners (em referesc al capítol XII). Conèixer els esforços i les inversions dutes a terme per a garantir aquesta presència de la cultura impresa és una tasca acomplerta en aquest treball de manera exemplar, com es pot apreciar, per exemple, en descriure i explicar «la transició editorial dels anys setanta». La complexitat del procés d'aquesta transició ve suggerida pel següent judici: «La transició política canvià molts horitzons dels editors i el context en què havien crescut al recer de l'Estat. Les pautes del mercat i la transició econòmica de finals dels anys setanta i començaments dels vuitanta, desmantellant el capitalisme corporatiu i intervencionista, situaren l'economia editorial en un procés d'internacionalització.» Aquest procés ha vingut a caracteritzar el desenvolupament mateix de la nostra cultura editorial. L'obra ens mostra alguns abandonaments que ens resulten familiars, però que per a molts possibles lectors assoleixen el nivell d'allò que és inversemblant. Enrere hem deixat el llenguatge d'una època i un règim: categories com «delictes d'impre-

(*UNELibros*, 31). No és un fragment aïllat, les editorials de l'UNE accentuen aquesta valoració: «Si nos atenemos a los libros publicados por las editoriales que forman la UNE podemos concluir que representamos el 30% del fondo vivo de no ficción en España y el 10% del fondo digital. Y publicamos el 20% de las novedades de libro de no ficción en España. Los datos, convendrán conmigo, son relevantes. Y si, además, consideráramos a las editoriales que forman la UNE como si de un grupo editorial se tratara concluiríamos que el Grupo UNE es uno de los cinco grandes grupos editoriales de libro académico en España, que son los que tienen un catálogo con más de 10.000 referencias. Nos acompañarían Grupo 62, Planeta, Hachette Livre y Grupo SM» (*UNELibros*, 32). El que no se'ns indica és el cost del metre cúbic que acull aquests 10.000 títols ni la rotació d'aquests títols

ta», «segrest preventiu», «potencial agitador», «instrument material de dissidència», «crítics destructius», «autors ressentits», «censor», «crema de llibres», «sana moral», «idees dissolvents», «lectors ingenus», «sala de llibres prohibits», «autarquisme cultural», «metodologia censòria», «depuració sistemàtica de les biblioteques», «lectura sana», etc.; alguna d'aquestes categories pot reaparèixer en els nostres mitjans, però referides a altres cultures o altres períodes de la nostra cultura. La circulació d'aquestes categories posa en relleu allò que és fonamental per als espanyols i allò que és característic d'una època: «Els espanyols no van ser lliures d'escollir les seues lectures, perquè tampoc els escriptors no ho van ser per a plasmar sense constriccions el seu pensament, ni els editors per a dur a la impremta les obres.»

La transcendència d'aquesta censura i regulació de la cultura impresa es va deixar sentir de manera clau en el dia a dia de les universitats espanyoles, ja que els debats propis del segle XX arribaren de la mà dels editors (com la dels tres editors d'Alianza Editorial, José Ortega Spottorno, Javier Pradera i Jaime Salinas, vinculats a *El País* i a Alfaguara) i de les col·leccions de butxaca; algunes titulacions mantingueren en les seues aules un món en paral·lel als debats propis de l'època que ens van ser traslladats per editors espanyols o iberoamericans. Per això, alguns dels judicis d'aquesta obra podrien ser matisats, i allí on es reconeix a alguna editorial «haver connectat amb les aules universitàries», seria més just atribuir-li *haver introduït, alimentat i regulat* el debat que es mantenia en l'entorn de les aules universitàries.⁶ Cal reconèixer i subratllar aquest fet, atès que l'edició de titularitat pública només es feia notar encara per la seua baixa repercussió i per la manera com satisfieia els interessos d'«allò que era públic», sempre equiparats amb els del règim. Aquest judici resulta benigne quan es coneixen els detalls aportats en l'anàlisi de Jesús A. Martínez relatiu a la constitució de societats editorials, a la xarxa de relacions personals i de projectes articulats, per exemple, sota la influència de Jordi Herralde, José Ortega Spottorno, Jesús Polanco, Javier Pradera o Jaime Salinas, que acabarien consolidant «el primer grup de comunicació» i, per descomptat, «fent del llibre l'instrument central de la seua estratègia d'assetjament» contra la Dictadura. La descripció del «context editorial i econòmic d'encreuaments i projectes editorials entre empreses» caracteritzà una època especialment fructífera per a Espanya i per a les lletres espanyoles i iberoamericanes. Les persones que articularen aquesta xarxa de projectes han merescut la presència que el text de Martínez els

| ⁶ Guillermo QUINTÁS, «Nuestros editores», *op. cit.*, pp. 26 i ss

atorga; el seu treball pot ser avui desconegut per a tota una generació i, per això, aquest tractat pot contribuir des de les aules universitàries a la recuperació de la tasca i els aconseguiments d'aquests homes. Alguna cosa passa a ser tan patent per a l'historiador com present ho va ser per a molts de nosaltres: els acords i la gestió editorial no sols obriren espais que la societat necessitava, punts de trobada entre, per exemple, catòlics i humanistes, sinó que l'activitat en Taurus, Tecnos, Alianza Editorial, Edicusa, Península, Edicions 62, Siglo XXI, ZYX, etc., acabà deixant sense espai i sense públic l'edició oficial, pensada i nodrida per «una política de control sobre la producció editorial i de vigilància administrativa sobre editorials, llibreries i distribuïdors, amb la finalitat d'articular un corpus de textos amb els quals esborrar tota empremta de les condicions històriques de partida del Règim i difondre en el seu lloc un discurs nou que, amplificat pels mitjans de comunicació, passe a formar part del substrat social». Però el que donà de si l'esdevenir del Règim va ser la demostració d'haver perdut una hegemonia editorial que només va ser aparent i que va ser ràpidament rescatada per segells editorials que avui omplen les nostres biblioteques personals i que mantingueren un clar biaix acadèmic.

He de reconèixer que, en presentar-se les diferents cares d'aquest poliedre que constituí l'aliança de l'edició oficial i la política informativa del franquisme, no he pogut alliberar-me d'un altre valor que aquesta història contada té per a nosaltres: el d'advertir-nos sobre les dimensions i funcions que té l'edició que gestionen entitats públiques (universitats, ministeris, ajuntaments, diputacions, museus, etc.). Els gestors d'avui són els mateixos de l'edició oficial d'ahir i poden repetir-se alguns dels errors d'altres temps, posats en relleu en aquesta història. Em referesc a la necessitat de dissenyar l'activitat de titularitat pública de manera que es coneguen els seus costos, es reconverteix la subvenció anual en inversió i es discuteix un pla editorial per a guanyar un nombre crític d'usuaris. No crec que, per exemple, l'edició universitària estiga en qüestió o que s'hagen d'abandonar els estudis locals. El que acabarà posant-se en qüestió és la infraestructura editorial que serveix aquesta edició segons els canviants gustos i preferències dels diferents equips que s'alternen en el govern de les universitats, les diputacions o els ajuntaments. El repàs d'aquesta història il·lustra la conveniència d'atendre una profunda redefinició de la política informativa a la qual serveixen aquests minifundis editorials que, dia a dia, segueixen abandonant espais i formes d'edició. ◀

Traducció d'Antoni Furió